

Plan rezydencji Jana Klemensa Branickiego

„Plan rezydencji białostockiej w czasach Jana Klemensa Branickiego” wg. ks. Jana Niecieckiego.

Kliknij, aby powiększyć

Plan ten nie ukazuje całej rezydencji hetmana, koncentruje się na jej rdzeniu – pałacu i na otaczających go, powiązanych z nim obiektach. Nie obejmuje, zatem Starego Miasta z rynkiem i dzielnicą żydowską, a tym bardziej dalszych okolic.

Opracowany plan przedstawia rezydencję w Białymstoku taką, jaką była „w czasach” Jana Klemensa Branickiego (ok. 1725-1771r.). Stąd nie ma na nim budynków studni, tak nieodłącznie, wydawałoby się, związanych z przeddziedzińcem, powstałych jednak po śmierci hetmana, ani zmian w pałacowych ogrodach, wprowadzonych, podobnie jak studnie, już przez wdowę Branicką.

Plan ukazuje stan założenia białostockiego w 1771r., gdyż rok ten kończy hetmański etap dziejów rezydencji i jest dobrze udokumentowany pośmiertnym inwentarzem. Od zasady tej jednak istnieją niewielkie odstępstwa. Dwukrotnie zostały przedstawione na planie wcześniejsze, okazalsze wersje obiektów, choć później wymieniono je na inne, skromniejsze. Są nimi: kaskada w Górnym Ogrodzie i wgłębniaki z fontannami na przeddziedzińcu, zamienione potem na gazony obwiedzione kwiatami. Powodem zmiany były w pierwszym rzędzie trudności techniczne w funkcjonowaniu wodotrysków, lecz pewien wpływ mogło też mieć pojawienie się nowych trendów w modzie.

Czterokrotnie zaznaczone zostały na planie obiekty, które nie dotrwały do 1771r., gdyż z czasem zostały usunięte (być może dlatego, że wykonane były z nietrwałych materiałów). Są to: berso w Ogrodzie Dolnym, rzeźba Marsa w „perspektywie” w Ogrodzie Górnym, dwie piramidy, zamykające aleję trejażową w Małym Zwierzyńcu Jelenim i perspektywa malowana („Koniec świata”) w Zwierzyńcu Danielim.

Umieszczenie na planie powyższych odstępstw zdecydowało o tytule „Plan rezydencji białostockiej w czasach Jana Klemensa Branickiego”, nie zaś w 1771 roku.

Na planie zidentyfikowanych zostało szereg obiektów, które na rekonstrukcji Jana Glinki są nie nazwane lub podpisane błędnie. Do pierwszej grupy należą: Nowa Holendernia, Domek Zwierznego Pierwszego i prochownia w Małym Zwierzyńcu Jelenim, Domek Ogrodnika i Oranżeria na Kwiaty w rejonie oranżeryjnym, szopa na bat w ogrodzie

Dolnym, Ogród Kuchenny i kuźnia przy folwarku, domy dworskiego baletu i dom generała Trzeciaka przy drodze prowadzącej od pałacu do Starego Miasta oraz domy Augustyna Mirysa i Antoniego Herliczki na Nowym Mieście. Drugą grupę tworzą: rzekomy dziedziniec gospodarczy, w rzeczywistości droga do Ogrodu Górnego, brama do Zwierzyńca Jeleniego, usytuowana w miejscu „perspektywy” z Marsem oraz stary browar i stajnia, tam gdzie naprawdę były Wielkie Stajnie z masztarnią i wozownią i Stara Holendernia (później Dom dla Praczek).

Wiele obiektów pojawiło się na prezentowanym planie po raz pierwszy. Duża ich część jest dobrze udokumentowana źródłami kartograficznymi i ikonograficznymi (w znacznej mierze nowo pozyskanymi) oraz opisami inwentarzowymi, stąd też nie było większych trudności z ich zlokalizowaniem i zarysowaniem kształtu. Obiektami tymi są: brama do Ogrodu Górnego i brama do Zwierzyńca jeleniego na jej osi „perspektywa” z Marsem, otoczenie Altany Chińskiej z mostkiem nad fosą prowadzącym do Zwierzyńca Danielego, dwa ogródki przy fosie w pobliżu mostka, dwa kolejne ogródki, położone również w Zwierzyńcu Danielim pod murem Ogrodu Górnego, dwie „perspektywy” w tym murze i przylegające do nich od strony Zwierzyńca Danielego małe sadzawki oraz nieco większa sadzawka do pojenia danieli za oknami Salonu Włoskiego, szopa dla danieli ze stodołą na siano, dwie „perspektywy” i dwie bramy w parkanie Zwierzyńca Danielego, sześć ławek w salonie parterów Ogrodu Górnego, partery, berso, aleja trejażowa i szopa dla jeleni w Małym Zwierzyńcu Jelenim, brama z tego zwierzyńca do Starego Miasta, schody z Wielkiego Mostu, Las Dolnego Ogrodu, wał różany za Pawilonem nad Kanalem, berso biegnące wzdłuż muru oporowego oraz rosnąca za nim wysoka roślinność z dwoma prześwitami na osi alejek Ogrodu Górnego oraz figura Marsa (czy może Bellony lub Minerwy) na środku Pola Marsowego.

Podczas opracowywania planu przy dziesięciu obiektach powstały wątpliwości, odnoszące się przede wszystkim do ich lokalizacji. Wątpliwości te pojawiły się wówczas, gdy jedynym pewnym źródłem pozostawał inwentarz z 1771/1772r. Dotyczy to pięciu obiektów w Zwierzyńcu Jelenim – Domku Zwiernego Pierwszego z lodownią, szopy dla jeleni, Maszyny małej do fontann przy Sadzawce Zwierciadłowej, bramy do ogrodu Dolnego i dwóch rzeźb Satyrów u wejścia do Lasu Wielkiego Zwierzyńca Jeleniego, a także stajni w Zwierzyńcu Danielim, przystani batów na Wielkim Stawie oraz Ściany *al fresco* malowanej. Nie ma też pewności, co do układu poszczególnych elementów w Perspektywie z Altanką pod Ptakami i w ogrodzie Pałacyku Gościnnego.

Szczególne miejsce wśród obiektów prezentowanych po raz pierwszy zajmują cztery, których nie ma na starych planach i widokach oraz w inwentarzach. Zostały zrekonstruowane wyłącznie na podstawie wzmianek w korespondencji hetmana Branickiego, wspartych opowieścią Hipolita Kownackiego, którą spisał E. Skrodzki. Dwa spośród tych obiektów z całą pewnością istniały, tylko nie ma pewności, czy znajdowały się dokładnie w tych miejscach, w których zostały zaznaczone w rekonstrukcji. Są to: Aha i dwie piramidy na osi Małego Zwierzyńca Jeleniego. Inaczej przedstawia się wiarygodność alei jaworowej, łączącej na planie oba te obiekty – nie wiadomo czy

biegła właśnie wtedy, ani czy istniała już w czasach J.K. Branickiego. Największe wątpliwości budzi czwarty obiekt – Perspektywa Malowana w Zwierzyńcu Danielim. Wiadomo, że w 1739r. planowana była jej realizacja (najprawdopodobniej malować ją miał Jerzy Wilhelm Neunhertz). Wiele przemawia za tym, że doszła do skutku, ale pewności nie ma. Inwentarz z 1771/1772r. perspektywy tej już nie wymienia.

Obiekty, które pojawiły się na planie po raz pierwszy musiały być nazwane. We wszystkich przypadkach za nazwy posłużyły określenia użyte w inwentarzu 1771/1772r. Obiektów nowo wprowadzonych do planu było tak dużo, że trzeba było zrezygnować z podpisywania szeregu elementów wyposażenia przypałacowych ogrodów i ogródków – zredukowana w ten sposób legenda liczy 122 pozycje.

Spośród obiektów znanych już z wcześniejszych rekonstrukcji i publikacji, znaczna część uzyskała na prezentowanym planie odmienne nazwy, które w większości są przywróconymi oryginalnymi, XVIII-wiecznymi określeniami.

W legendzie do planu przy wielu pozycjach zostały dodane informacje uzupełniające. W kilku przypadkach umieszczono w nawiasach nazwy, które w osiemnastowiecznym Białymstoku używane były zamiennie.

Przy opracowywaniu planu pomocne były osiemnastowieczne rysunki, liczne wzmianki w korespondencji J.K. Branickiego z przyjaciółmi i oficjalistami oraz informacje zawarte w dawnych pamiętnikach, wspomnieniach i relacjach z podróży. Podstawę dokonanej rekonstrukcji tworzy zaś dziesięć źródeł kartograficznych, inwentarzowych i ikonograficznych.

„Plan rezydencji białostockiej w czasach Jana Klemensa Branickiego” oraz zamieszczone fragmenty opisu planu autorstwa ks. Jana Niecieckiego pochodzą z Biuletynu Konserwatorskiego Województwa Podlaskiego, Zeszyt Siódmy, 2010 rok, wydawcy: Wojewódzki Oddział Służby ochrony Zabytków w Białymstoku, Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Białymstoku

